

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.8>

ПОНЯТТЯ ОBOB'ЯЗКУ У ПОГЛЯДАХ І. БЕНТАМА ТА О. КОНТА

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-8333-3921>

Попович Т.П. Поняття обов'язку у поглядах І. Бентама та О. Конта.

Стаття присвячена аналізу поняття обов'язку у світлі поглядів окремих мислителів утилітаризму та позитивізму, а саме: І. Бентама та О. Конта. Автором наголошується, що у контексті вчення І. Бентама обов'язок постає необхідним елементом сприяння щастю на індивідуальному та суспільному рівнях. Він також поширюється і на уряд через встановлення для суспільства системи заохочень і покарань. У такий спосіб, діючи на основі принципу корисності, індивід здатен реалізувати максимальну міру щастя (зниження рівня страждань і збільшення рівня задоволень) як для себе, так і для соціуму в цілому. Обов'язок значимий, передусім, для самої людини, адже вона, таким чином, може очікувати й від інших того ж сприяння і участі. Правовий же обов'язок, виходячи з принципу корисності, окреслює реалізацію двох можливостей: якщо індивід діє так, як це передбачено законом, він сприяє щастю індивідуальному й суспільному; якщо діє не в спосіб, визначений законом, який постає зобов'язуючою його поведінкою, то повинен зазнати страждань, що фіксуються санкціями (через систему покарань).

У свою чергу, виходячи з поглядів О. Конта, можна відзначити, що категорія обов'язку, хоча й не висвітлюється масштабно, однак являє собою вагомий чинник суспільного розвитку. Обов'язок – це необхідний елемент соціальної солідарності, «перемоги» альтруїзму над егоїзмом, соціальних навичок і почуттів над природними. Розвиток людиною своїх фізичних, інтелектуальних і моральних сил – це значима передумова для гармонійних відносин у суспільстві. Філософ переконаний, що людина вчиться обов'язкам (підкоренню і послуху), перш за все, в сім'ї як головній структурній одиниці суспільства. В подальшому таке «навчання» переноситься на суспільство й державу. О. Конт вважає, що людина має так у перспективі налаштувати себе, аби бути здатною підкорятися суспільним вимогам. У результаті ж єдине право, яким кожна людина володіє, є право виконувати свій обов'язок. Високий дух обов'язку, який охоплюватиме всі сфери суспільного життя, зможе забезпечити умови для суспільного прогресу, ідеєю якого в цілому і пронизані праці мислителя.

Ключові слова: обов'язок, утилітаризм, позитивізм, принцип корисності, соціальна солідарність.

Popovich T.P. The concept of obligation in the views of J. Bentham and A. Comte.

The article is devoted to the analysis of the concept of obligation in the light of the views of certain thinkers of utilitarianism and positivism, namely: J. Bentham and A. Comte. The author emphasizes that in the context of the teachings of J. Bentham, obligation appears as a necessary element of promoting happiness at the individual and social levels. It also extends to the government by establishing a system of incentives and punishments for society. In this way, acting on the basis of the principle of utility, the individual is able to realize the maximum measure of happiness (reducing the level of suffering and increasing the level of pleasure) both for himself and for society as a whole. The obligation is significant, first of all, for the person himself, because, in this way, he can expect the same assistance and participation from others. Legal obligation, based on the principle of utility, outlines the realization of two possibilities: if an individual acts as prescribed by law, he contributes to individual and social happiness; if he does not act in a manner determined by the law, which appears binding on his behavior, then he must undergo suffering, which is fixed by sanctions (through the system of punishments).

In turn, based on the views of A. Comte, it can be noted that the category of obligation, although not covered on a large scale, is a significant factor in social development. The obligation is a necessary element of social solidarity, the "victory" of altruism over selfishness, social skills and feelings over natural ones. A person's development of his physical, intellectual and moral powers is a substantive prerequisite for harmonious relations in society. The philosopher is convinced that a person learns obligations (submission and obedience), first of all, in the family as the main structural unit of society. In the future, such "learning" is transferred to society and the state. A. Comte believes that a

person should adjust himself in such a way in the future to be able to obey social requirements. As a result, the only right that every person has is the right to fulfill his obligation. The high spirit of obligation, which will cover all spheres of social life, will be able to provide conditions for social progress, the idea of which permeates the works of the thinker as a whole.

Key words: obligation, utilitarianism, positivism, principle of utility, social solidarity.

Постановка проблеми. Позитивістська і утилітарна концепції обов'язків у цілому є схожими, хоч і ґрунтуються на різних принципах (зобов'язуваності та корисності). Категорія обов'язку пов'язана безпосередньо з тим, аби таким чином влаштувати суспільний устрій, щоб забезпечити розвиток, гармонію і навіть прогрес індивідів і колективного цілого. При цьому, все ж таки, можна спостерігати жорсткість позитивізму в сенсі усвідомлення ролі обов'язків як таких і, відповідно, деяку м'якість утилітаристської позиції, де значимість обов'язків зберігається, проте вона не здатна перевищити вагомість свободи і персональної відповідальності індивіда. У даній науковій розвідці зосередимо свою увагу на уявленнях про обов'язки окремих мислителів утилітаризму та позитивізму, а саме: І. Бентама та О. Конта.

Стан опрацювання. Відзначимо, що певні аспекти розглядуваної проблематики були предметом дослідження таких вчених, як: Б. Бікс (B. Bix), Д. Браун (D. Brown), Д. Брінк (D. Brink), А. Гофман, Ж. Коулман (J. Coleman), Дж. Райлі (J. Riley), В. Рамбл (W. Rumble), С. Стампф (S. Stumpf), Г. Харт (H. Hart), Ф. Шаяер (F. Schauer) та ін. [1, с. 32].

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу поняття обов'язку у світлі поглядів І. Бентама та О. Конта.

Виклад основного матеріалу.

1. *І. Бентам* як засновник утилітаризму в своїх уявленнях про обов'язок виходить, власне, з принципу корисності, який і лежить в основі відповідної концепції. Фундаментальний постулат англійського мислителя полягає у тому, що природа поставила людство «під управління двох верховних володарів, страждання і задоволення». Ними огорнута всяка людська діяльність, вони керують всім, що робить людина [2, с. 9]. Відповідно до принципу корисності схвалюється чи не схвалюється будь-яка дія людини залежно від того, наскільки в ній має місце прагнення збільшити чи зменшити щастя особи (сторони), про інтереси якої йдеться. Таким чином, принцип корисності переслідує мету досягнення щастя як для окремого індивіда, так і для суспільства в цілому. Іншими словами, цей принцип намагається не допустити будь-яке страждання, шкоду, зло чи нещастя когось [2, с. 10]. Прагнення збільшити

міру щастя має перевищувати прагнення її зменшити [2, с. 11].

Ґрунтуючись на принципі корисності, І. Бентам розглядає почуття обов'язку як «почуття інтересу вищого ґатунку, який бере верх над інтересом підкореним». Людина перебуває під впливом не лише приватної користі, але на неї тисне також («коли обов'язок стає обтяжливим для однієї із сторін») й суспільна (загальна) користь від обов'язків, до прикладу, довіра, аби в подальшому вважатися людиною надійною і користуватися вигодами, що пов'язані з повагою і чесністю [2, с. 33].

Виходячи з принципу корисності, який пропонує англійський філософ, можна вивести обов'язок кожного індивіда дбати про власне щастя й щастя інших індивідів (суспільства загалом). Подібне щастя означає насолоджуватися задоволеннями і захищатися від страждань [2, с. 93]. Такий самий обов'язок вчений покладає й на уряд: «сприяти щастю суспільства через покарання і нагороди» [2, с. 93]. Справи, які розглядаються з метою покарання, повинні враховувати: вчинений індивідом акт; обставини його вчинення; намір, який міг супроводжувати такий акт індивіда; усвідомленість (неусвідомленість чи хибна усвідомленість), що могла його супроводжувати [2, с. 94].

На особливу увагу заслуговують окремі аспекти трактування обов'язку в І. Бентама, які подаються Г. Хартом. Так, як відзначає мислитель, центральними та значимими в бентамівському розумінні розглядуваного нами явища є два моменти. Перший – сказати, що людина має обов'язок поводити себе певним чином, означає, що, у випадку її відмови від такої поведінки, біль чи втрата задоволення є можливими чи ймовірними. Другий – мають місце кілька джерел, з яких випливає означений біль чи втрата задоволення, і з них (джерел) конституюються різні типи обов'язків: фізичні, юридичні, моральні чи релігійні. Таким чином, підбиває підсумок Г. Харт, головна ідея в концептуалізації обов'язку за І. Бентамом полягає у нічому іншому, як імовірності страждань у разі невиконання дії [3, р. 131-132].

Що ж стосується конкретно правового обов'язку, то його особливість серед інших у тому, зауважує Г. Харт, що санкція відносно ймовірних страждань міститься у руках посадових осіб, які були обрані для управління відповідно до закону [3, р. 132]. Правовий обов'язок конститутивно містить у собі два імперативні елементи: перший – закон, який вимагає дію, що носить обов'язковий характер; другий – додатковий закон, що вимагає чи дозволяє покарання за порушення [3, р. 134].

2. *О. Конт*. Розуміння категорії обов'язку в французького мислителя, соціолога, засновника філософії позитивізму О. Конта віднаходимо в його вченні про соціальну солідарність. Солідар-

ність суспільства являє собою «такий його стан, який має підтримуватися цілком свідомими зусиллями його членів, і якому не можна надавати виключно природний хід подій» [4, с. 12]. Основою соціальної солідарності постає поділ праці, що нерозривно пов'язаний з інтелектуальною і моральною субординацією. Такий поділ праці значимий тим, що розвиває соціальний інстинкт, почуття залежності одного елемента суспільства від інших [5, с. 87-88].

Суспільство, переконаний О. Конт, тримається на консенсусі, єднанні членів, що й визначає соціальний порядок. Людина, хоч і егоїстична, однак володіє альтруїстичними схильностями. Соціальні почуття спираються на симпатію, а остання – народжується в сім'ї. Звідси, сім'я постає вищим рівнем консенсусу [6, с. 6-7]. Саме в сім'ї людина навчається як підкорятися, панувати, як жити в злагоді з іншими й заради інших [7, р. 11531]. Лише завдяки сімейним обов'язкам людина піднімається з себелюбства й здатна належно піднятися до суспільності [8, с. 114]. Людська соціальна організація, вважає французький філософ, підтримується: по-перше, взаємозалежністю частин системи одна від одної; по-друге, централізацією повноважень щодо координації обмінів між частинами; по-третє, розвитком загальної моральності чи духу серед членів [9, р. 48]. Кожна людина покликана присвятити своє життя безперервному вдосконаленню природного порядку, спочатку матеріальних умов існування, а далі – власної фізичної, інтелектуальної і моральної природи. Головна ж ціль життя полягає у моральному прогресі особистого, домашнього і суспільного буття [8, с. 197-198].

З позитивістської точки зору, яку пропонує О. Конт, спостерігається чіткий пріоритет колективного над індивідуальним. Людина повинна «підкорятися вимогам людства в своїх найменших вчинках», аби врешті подолати дурні схильності [8, с. 116]. Суспільні обов'язки, отже, мають домінувати над індивідуальними бажаннями – альтруїзм над егоїзмом. У правильно влаштованому суспільстві кожен громадянин стає суспільним діячем, який виконує (належно чи неналежно) свої обов'язки [8, с. 174]. Способом підкорення індивіда суспільству є заміна ідеї права на обов'язок. Так, «кожен має обов'язки щодо всіх людей, але ніхто не має права у власному сенсі цього слова. Справедливі індивідуальні гарантії витікають тільки із всезагальної взаємності обов'язків, яка являється лише еквівалентом колишніх прав ... Єдиним правом, яким кожна людина володіє, є право виконувати свій обов'язок» [8, с. 172-173].

Французький філософ виділяє три групи соціальних сил, які формують і влаштовують суспільство, – матеріальні, інтелектуальні та моральні. Щодо моральних сил варто зауважити, що вони

охоплюють собою сфери наказів і послуху. Форма прямої влади (наказу) є Характер, тоді як форма непрямой влади (послуху) є Серцем. Характер спонукає нас наказувати, а Серце – підкорятися. Остаточний порядок у суспільстві все більше буде показувати значимість послуху [10, р. 227].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши розуміння обов'язку у світлі поглядів І. Бентама та О. Конта можемо констатувати наступне.

1. У контексті вчення І. Бентама обов'язок постає необхідним елементом сприяння щастю на індивідуальному та суспільному рівнях. Він також поширюється і на уряд через встановлення для суспільства системи заохочень і покарань. У такий спосіб, діючи на основі принципу корисності, індивід здатен реалізувати максимальну міру щастя (зниження рівня страждань і збільшення рівня задоволень) як для себе, так і для соціуму в цілому. Обов'язок значимий, передусім, для самої людини, адже вона, таким чином, може очікувати й від інших того ж сприяння і участі. Правовий же обов'язок, виходячи з принципу корисності, окреслює реалізацію двох можливостей: якщо індивід діє так, як це передбачено законом, він сприяє щастю індивідуальному й суспільному; якщо діє не в спосіб, визначений законом, і який постає зобов'язуючою його поведінкою, то повинен зазнати страждань, що фіксуються санкціями (через систему покарань).

2. У свою чергу, виходячи з поглядів О. Конта, можна відзначити, що категорія обов'язку, хоча й не висвітлюється масштабно, однак являє собою вагомий чинник суспільного розвитку. Обов'язок – це необхідний елемент соціальної солідарності, «перемоги» альтруїзму над егоїзмом, соціальних навичок і почуттів над природними. Розвиток людиною своїх фізичних, інтелектуальних і моральних сил – це значима передумова для гармонійних відносин у суспільстві. Філософ переконаний, що людина вчиться обов'язкам (підкоренню і послуху), перш за все, в сім'ї як головній структурній одиниці суспільства. В подальшому таке «навчання» переноситься на суспільство й державу. О. Конт вважає, що людина має так у перспективі налаштувати себе, аби бути здатною підкорятися суспільним вимогам. У результаті ж єдине право, яким кожна людина володіє, є право виконувати свій обов'язок. Високий дух обов'язку, який пронизуватиме всі сфери суспільного життя, зможе забезпечити умови для суспільного прогресу, ідеєю якого в цілому і пронизані праці мислителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Попович Т.П. Природа обов'язку у поглядах Дж. Ст. Мілля та Дж. Остіна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2022. Випуск 73. Том 1. С. 31–36.

2. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. М., 1998. 415 с.
3. Hart H.L.A. *Essays on Bentham*. Oxford: Clarendon Press, 2001. 272 p.
4. Аносов С.С. Консолидация как социальный феномен: социально-философский анализ: автореф. дисс. канд. филос. наук; спец.: 09.00.11. Чита, 2019. 22 с.
5. Батуренко С.А. Солидаристская традиция в истории социологической теории: О. Конт, Э. Дюркгейм. *Вестник Московского ун-та. Социология и политология*. 2012. № 4. С. 86–92.
6. Ефременко Д.В., Симонова О.А., Евсеева Я.В. Солидарность и альтруизм как факторы социального сплочения. *Социальная солидарность и альтруизм: Социологическая традиция и современные междисциплинарные исследования*: Сб. науч. тр.; Отв. ред. Ефременко Д.В. М., 2014. С. 5–15.
7. Naletova I.V., Okatov A.V., Zhulikova O.V. Classical concepts of social solidarity as the basis of theoretical studies on the institutions of modern civil society. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 18. P. 11529–11540.
8. Конт О. Общий обзор позитивизма. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 296 с.
9. The emergence of sociological theory / J.H. Turner, L. Beeghley, C.H. Powers. SAGE Publ., 2012. 502 p.
10. Comte A. *System of positive polity*. Vol. 2. London: Longmans, Green and Co, 1875. 387 p.